

NOTLAR VE VESİKALAR

YILDIRIM BEYAZID'IN ESARETİ VE İNTİHARI HAKKINDA

I

DEMİR KAFES RİVAYETİ

Yıldırım Beyazid'in Timur'a esir düştükten sonra demir kafese konduğu hakkındaki meşhur rivayet, osmanlı tarihine dair neşriyatta bulunan birtakım avrupa tarihçilerinden sonra, iptida E. Gibbon [*Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain*, trad. M. F. Guizot, Paris 1819, Tome XII, P. 362 - 369] ve sonra da Hammer [*Histoire de l'Empire ottoman*, trad. J. J. Heller, Paris 1835, Vol. II, P. 97-101; türkçe tercümesi, C. II, S. 69-72] tarafından oldukça metodik bir şekilde tetkik edilmiştir. Onun fikrine göre, ne Ducas, Chalcondyl gibi bizans kaynakları, ne bu vak'aların şahidi olan Schiltberger, ne de Timur'a ait muasır membalardan istifade ederek *Zafernâme*'sini yazan Şerefeddin Yezdi, bu kafes rivayetinden bahsetmezler; İbn Hacer ve İbn Şahne gibi muasır arap tarihçilerinde de bu rivayet yoktur; Lâri, Cenâbi gibi muahhar umumî tarihlerle onlardan iktibas etmiş eserlerde de böyle bir rivayete tesadüf edilmez; Sa'deddin, *Zafernâme* sahibinin bu rivayeti kaydetmemesini en büyük bir delil gibi kullanarak, kafes rivayetinden bahsedilen bazı türkçe tarih müelliflerini şiddetle tenkit eder; ve onların, «tahtrevan ile kafesi birbirinden ayıramıyacak kadar» idraksiz olduklarını söyler; demir kafes rivayetini sarih surette kaydedenler, Phranzes, İbn Arabşâh'tır; Osmanlı vekayinâmelerinden Âşıkpaşazâde, Ankara harbinde Beyazid'in maiyetinde bulunan bir solaktan naklen, esir Padişah'ın tıpkı bir kafes gibi ve iki atın ortasına konulmuş bir tahtrevan ile götürüldüğünü söyler; Neşri de aynı rivayeti tekrar eder. İşte, bütün bu kaynaklara müracaat etmiş olan Hammer, osmanlı vekayinâmelerindeki «kafes gibi tahtrevan» ifadesinin — İbn Arabşâh'taki demir kafes rivayetinin tesirile — yanlış tefsir edildiğini ve itimada lâyük olmanın birtakım osmanlı müverrihlerindeki demir kafes rivayetinin bundan doğduğunu söyler; ve büyük tarihçi Gibbon'un zıddına olarak, bunun sadece bir efsane olduğuna hükmeder.

H. A. Gibbons [*The Foundation of The Ottoman Empire*, Oxford, 1916] adlı eserinin bir haşiyesinde [P. 255; bu eserin türkçe tercümesinde: S. 229] bu kafes rivayetinden bahsederek, bunun aleyhinde bulunan ve Hammer'in çıkardığı neticeyi kabûl eden bazı müellifleri zıkmakla beraber, bu rivayetin tarihi bir hakikat olduğunu kabûl eder; ve «Osmanlı hanedanının şerefini muhafaza

etmek mecburiyetinde olan saray vak'anüvisleri haricinde, Osmanlılar arasındaki umumi an'anenin demir kafes rivayetini kabul ettiğini, Muhyiddin'in eseriyle Evliya Çelebi'yi delil göstererek, kaydeder.

Son olarak N. Martinovitch, «Sultan Beyazıd'ın kafesi: *Le cage du Sultan Bayazid*» ismi altında küçük bir mekale neşretti: burada Hammer'in bu husustaki fikrini hülâsa ederek, M. A. E. Krymsky'nin 1916 da çıkardığı *Türkiye ve Edebiyatı Tarihi* (rusca) nde tamamen onu takib ettiğini söyledikten sonra, F. Babinger'in neşrettiği *Uruc Bey Tarihi*'indeki bir fıkraya dayanarak, bu demir kafes rivayetinin tarihi bir hakikat olduğunu ve bu son delil karşısında artık hiçbir aksi mutalâada bulunulamıyacağını iddia ediyor [*Journal asiatique*, Tome CCXI, No. 1, Juillet - Septembre 1927, P. 135 - 137].

Bu mes'ele hakkında hattâ Gibbons'un verdiği mütemmim malûmatı görmeden, sadece *Uruc Bey Tarihi*'indeki «demir kafes» fıkrasına dayanan [*Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hanover 1925, S. 35 - 36, 104] Martinovitch'in, bununla bu mes'eleyi tam ve kat'i surette kesip attığını iddia etmesi, tarih metodolojisi bakımından tamamen yanlıştır! Babinger'in istidlâllerine göre bu eser, Yıldırım'ın esaretinden yarım asır sonra yazılmış olsa bile, ona bu kadar büyük ve kat'i bir ehemmiyet isnad etmek aslâ caiz olamaz; bundan başka, mevcudiyetlerini bildiğimiz birtakım anonim *Tevârih-i Âli Osman*'ların bu eserden iktibas edilerek vücade getirildiği hakkında Babinger tarafından ileri sürülen iddia da, bunlar üzerinde çalışmış olanlar tarafından aslâ kabul edilmeyecek kadar indî ve yanlıştır. Nitekim Babinger, bu husustaki iddiasını hiçbir delil ile teyit edememektedir [*Uruc Bey Tarihi*'nin, nâşir tarafından yazılan *türkçe medhal*'ine bakınız: S. b]. Bütün bu izahlardan sonra, *Uruc Bey Tarihi*'indeki rivayetin, şimdiye kadar bilinen - ve ehemmiyet itibarile ondan aşağı olmıyan - kaynaklardaki aynı mahiyette rivayetlere fazla bir şey ilâve etmediği kendiliğinden meydana çıkıyor. Bu kaynakları bilen Hammer ve Gibbons, bu demir kafes rivayetini, hiç şüphe yok ki, Martinovitch'den daha metodik bir şekilde tetkik ettikleri hâlde, birbirine tamamen zıt neticelere vasıl olmuşlardır. Yalnız, Hammer bunu kat'i surette bir masal mahiyetinde telâkki ettiği hâlde, buna tarihi bir mahiyet isnad eden Gibbons, tarihi bakımdan her iki mütalâanın da aynı kuvvetle müdafaa olunabileceğini itiraf etmektedir ki, onun ilmi ihtiyata uygun olan bu *Relativisme*'i Hammer'in ve - *Uruc Bey Tarihi*'nin neşrinden sonra bile - Martinovitch'in *Dogmatisme*'nden daha doğrudur. Demek oluyor ki bu mes'ele henüz halledilmiş olmaktan uzaktır... İşte bundan dolayıdır ki bu küçük yazımızda, şimdiye kadar müracaat edilmiş kaynaklardan başkalarına da müracaat suretile, ve bilhassa, bütün bunların tenkit ve mukayesesi yolile, tarihi *réalité*'ye daha yaklaşmak istiyoruz. Hâlbuki, şimdiye kadar bu mes'ele üzerinde uğraşanlar, kaynakların dahili tenkidi ve buna dayanılarak kıymet derecelerinin objektif bir şekilde tesbiti lüzumunu hiç göz önünde tutmamışlardı.

Türkçe en eski manzum osmanlı kroniği olan Ahmedî *İskendernâme*'si sonundaki osmanlı tarihi kısmında [muhtelif yazma nüshaları bulunan bu eser ve muharriri hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Türk Edebiyatı* mekalemize bakınız], Şük'ullâh'in *Behcet-üt-Tevârih*'inde bu mes'ele hakkında hiçbir şey yoktur [bu eserin farisi metni almanca tercümesiyle beraber Th. Seif tarafından *MOG*, Band II, Heft 1-2, S. 63-128 de neşredilmiştir], Mohammed b. Hacı Halil Konev'in *Tarihi*'nde [E. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de*

la *Bibliothèque nationale*, Tome I, P. 322] de birşey yoktur. Maamafih bunlarda ve bu gibi bazı eski ve çok muhtasar kroniklerde bu hususta hiçbir kayıt bulunmamasına rağmen, anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'larda [F. Giese, *Die Allosmanischen anonymen Chroniken*, I, Breslau, 1922, S. 43-44. — sair yazma anonim nüshalarında da ekseriyetle bu rivayete tesadüf edilir], *Uruc Bey Tarihi*'nde, *Âşıkpaşazâde*'de [İstanbul basması, S. 71; Giese basması, S. 79: fakat «demir kafes» olarak değil, «kafes gibi bir tahtirevan» mahiyetinde gösterilerek]; *Muhyiddin Tarihi*'nde [bu eser hakkında bakınız: F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, S. 72-74], *Lûtfi Paşa Tarihi*'nde [İstanbul basması, S. 59], *Neşri*'de [Th. Nöldeke tarafından *ZDMG*, Band XV, 1861, S. 367 de neşredilen parçaya bakınız], *Hadidi'nin manzum Osmanlı Tarihi*'nde, [bu eser ve muharriri hakkında Babinger'in biraz evvel zikrettiğimiz eserine bakınız: S. 59], bu demir kafes rivayetine tesadüf edilir. Bu rivayet, *Âşıkpaşazâde* ile *Neşri* de «kafese benzer tahtirevan» ve biraz aşağıda göreceğimiz vechile, Şehnâmeçi Lokmân'da «tahta benzer demir kafes» şekline sokularak biraz hafifletilmek istenmişse de, diğer kaynaklarla mukayese edilince bunun bir «demir kafes» olduğu pek iyi anlaşılıyor. Bunlar arasında bilhassa *Âşıkpaşazâde*, Ankara harbinde Sultan Beyazıd'ın solaklarından olup Akşehir'de ölümüne kadar yanında bulunan ve muahharan Mehmed I zamanında Amasya dizdarı ve Murad II zamanında Bursa naibi olan bir şahitten naklen, Timur'un kafes gibi bir tahtirevan yaptırıp iki at arasına koydurduğunu ve Beyazıd'ın onun içinde naklettirdiğini kaydeder. Diğer kaynaklar, ya sadece demir kafesten bahsederler; yahut, Timur ile Beyazıd arasında geçen bir muhavereyi müteakip, Beyazıd'ın kendisini esir ettiği takdirde demir kafese koydurmak niyetinde olduğunu öğrendikten sonra, Timur'un hiddetlenerek — at veya deve sırtında naklolan — bu kafesi yaptırdığını söylerler. Sa'deddin Hoca, bazı türkçe tarihlerdeki bu rivayeti kaydetmekle beraber, asılsız olduğunu, eğer aslı olsa Şerefeddin Yezdi'nin mutlaka bundan bahsedeceğini, bu rivayeti kaydedenlerin kafes ile tahtirevan birbirinden ayıramıyacak kadar idraksiz olduklarını söyleyerek onların müelliflerini şiddetle tenkit eder. *Tâc-ül-Tevârih*, C. I, S. 186], Görülüyor ki Sa'deddin Hoca, *Âşıkpaşazâde*'deki ifadenin bazı müellifler tarafından yanlış anlaşıldığını ve demir kafes rivayetine bundan çıktığını anlatmak istemektedir. Hammer, Sa'deddin'in eserini daima en inanılacak bir memba farzettüğinden, onun bu mütalâasına tamamen iştirak ediyor; ve «pencereleri kafesli kadın odalarına, padişahların İstanbul sarayındaki dairelerine, kadınların seyahat esnasında bindikleri tahtirevana da kafes dendiğini» söylüyor; onun fikrine göre «pek itimada lâyık olmıyan bazı osmanlı tarihçileri, İbn Arabşâh'in — biraz aşağıda bahsedeceğimiz — ifadesinin tesirile, tahtirevanı demir kafese tahvil etmişlerdir.»

Kafes kelimesi hakkında Hammer'ın verdiği izahat, filoloji bakımından, daha çok evvel Weil tarafından (*Gescheichte der Chalifen*, II, S. 92) şiddetle tenkit olunmuştu [Gibbons, P. 255; türkçe tercümesi: S. 229]. Biz, biraz aşağıda bu hususta daha kuvvetli tenkitlerde bulunacağımız için şimdilik bundan bahsetmeyeceğiz. Yalnız şunu söyleyelim ki, *Âşıkpaşazâde*'nin ifadesi, «esir hükümdarın nakline mahsus olan kafesin bir tahtirevan olmayıp, her hâlde, firar mani olabilecek muhkem ve mahfuz bir vasıta olduğunu» anlatmaktadır. Bundan başka, demir kafes rivayetini kaydeden kroniklerin sadece *Âşıkpaşazâde*'yi bir memba olarak kullandıkları da kolay kolay isbat edilemez. Her hâlde XVnci asır

vekayii için Sa' d e d d i n' den çok daha ehemmiyetli ve itimada lâyık olan kaynaklar, gerek sarahaten gerek Âşık paşazâde' de olduğu gibi biraz kaçamaklı tarzda, demir kafes rivayetini teyit etmektedirler. Timur - Beyazıd mes'alesini yazarken, bir tarihciye yakışacak tarzda çok bitarafâne hareket ettiğini söyleyen müverrih Âli'nin, bu demir kafes rivayetini tamamen meskût geçmesi de çok mânâlıdır: eğer o, kendi devrinde pek yayılmış olan bu rivayeti reddetmek imkânını bulsa idi, her hâlde bundan geri durmıyacaktı. Devletin âdeta resmi müverrihi olan Sa' d e d d i n, kendi telâkkisine göre, sırf Osmanlı hanedanının şerefini ve nüfuzunu muhafaza kaygusile, bu rivayeti çürütmek için çabalamıştır. Maamafih, Gibbons'un dediği gibi, resmi vak'anüvislerin, şehnâmecilerin bütün gayretlerine rağmen, bu rivayetin halk arasında XVII inci asırda da hâlâ yaşadığını Evliya Çelebi bize anlatıyor.

Osmanlı hanedanı vak'anüvislerinin bu mes'eledeki noktai nazarlarına bilmeyerek ittiba eden Hammer, tıpkı Sa' d e d d i n gibi, Timur vak'anüvislerinde, daha doğrusu, Timur zamanı vak'anüvislerinin eserlerinden iltikaten yazan *Zafernâme* sahibi *Şerefeddin Yezdi*'de bu demir kafes rivayetinin mevcut olmadığını ileri sürmektedir. Hakikaten ne onda, ne de Nızâmeddin Şâmi ve Hâfız Ebrû gibi Timur muasırı müverrihlerde bu rivayetten hiç bahsedilmez [Timur'un emrile yazılan ve Şerefeddin'in başlıca menbaı olan *Nizâmeddin Şamî Zafernâmesi* hakkında: Felix Tauer, *Nizâmuddin Şamî, Histoire des conquêtes de Tamerlan*, Tom I, 1937; Hâfız Ebru hakkında: *İslâm Ansiklopedisi*'ne ve şu eserin mukaddemesine bakınız: K. Bayani, *Hâfız-ı Abrû, Chronique des rois mongols en Iran*, Paris, 1936; ayrıca: C. A. Storey, *Persian Literature*, section II, fasciculus 2, 1936]. Timur'un resmi vekayinâmelerinde bu «demir kafes» rivayetinin bulunmaması, bu devir hakkında onlara istinaden yazılan daha sonraki iltikat eserlerinde de bu rivayetin bulunmamasını intaç etmiştir. Maamafih bu sükût, Timur vak'anüvislerinin, kendi metbûlarının mağlûb hükümdara karşı çok âlicenabane hareket ettiğini göstermek istemelerine isnad olunabilir.

Hammer, Ducas ve Chalçondyl gibi bizans kaynaklarile Schiltberger'in kafes rivayetinden bahsetmemelerini de iddiasına bir delil olarak kullanmak istiyor. Yalnız bunlarda değil, meselâ Clavijo'da ve Dominiken Rahibinde de bu hususta birşey yoktur. Fakat bütün bunlar, bu rivayeti inkâr için bir sebep teşkil edemez; Gibbons'un haklı olarak söylediği gibi, eğer bu usûl tatbik edilecek olursa, Schiltberger'in sükûtuna bakarak, Timur'un İzmir'de zaptetmediğine hükmetmek icap eder! Timur devrini çok iyi bilen İbn Arabşâh'in demir kafes hikâyesini zikretmesi, ve hattâ bunu vaktile galib Bizans İmparatorunun İran Şehinşahu Şâpûr'u esir ettiği zaman demir kafese koydurmuş olmasının bir mukabelesi olarak göstermesi, çok dikkate şayandır [*Acâib-ül-Makdûr*, Mısır tab'ı, 1285, S. 146]. Vaktile büyük tarihçi Gibbons'un demir kafes hikâyesini müdafaa için başlıca bir delil olarak kullandığı bu kaynak, Timur aleyhdarı olan İbn Arabşâh'in bu mes'eleda, Timur vak'anüvislerinin zıddına olarak, bu hakikati saklamadığını göstermektedir. Osmanlı sülâlesi annalistlerine ittiba' ederek bu rivayeti bir masal şeklinde göstermek isteyen Salaberry, Gibbons'un başlıca istinadgâhlarından biri olan bu kuvvetli şehadeti çürütmek için, İbn Arabşâh metninde bu rivayetin bulunmadığını ve türkçe mütercimi Nazmizâde tarafından sonradan ilâve edildiğini iddia etmişti ki [*Histoire de l'Empire ottoman*, Paris 1817, Vol. IV, P. 200-201], doğru

değildir. İbn Arabşâh'ın bu rivayetini teyid eden diğer bir Mısır tarihçisinin şahadetini de zikrederim: eserini XVI nci asırda yazmış olan İbn İyâs da Yıldırım'ın demir kafese konulduğunu kaydeder [*Die Chronik des İbn İyâs*, 5 Teil, Bibliotheca İslamica, 5e, 1932, S. 71]. Osmanlı hanedanına dost olmıyan bu müellif, bu rivayeti zikretmekle, Timur düşmanı olan XV nci asır mısır kromikçilerinin an'anesinden ayrılmıştır. Acaba İbn İyâs bunu İbn Arabşâh'dan mı aldı? Yoksa, Osmanlılar arasındaki an'aneyi mi tesbit etti? Bunu kestirmek kabîl edğildir. Bütün bu izahlardan kendi kendine çıkan neticeleri şu suretle tesbit edebiliriz :

I — Osmanlı hükümdarlarının gurûrunu okşamak isteyen muahhar türk annalistleri, kafes rivayetini ya büsbütün meskût geçmeğe yahut inkâr etmeğe çalışmışlardır. İdris Bitlisi, den İbn Kemal'e ve Sa'deddin'e kadar bunu açıkca görüyoruz. Eserlerini osmanlı padişahlarına takdim etmek üzere yazan ve srray mensuplarından olan Ahmedî, Şükru'llâh, Konevî gibi müelliflerin de bu hususta bir şey yazmamalarının sebebi kendiliğinden anlaşılıyor. Buna bir istisna olmak üzere, eserini XVI nci asır sonlarında yazan Şehnâmeçi Lokmân'ın *Mücmil-üt - Tevârih*'ini gösterebiliriz [Hususi] kütüphanedeki yazma, V. 37 b]. Burada : «Timur'un demirden taht şeklinde bir kafes yapıdır Yıldırım'ı içine koyduğu» kaydedilir. Lokmân, Sa'deddin Hoca'ya takdim ettiği bu eseri, «kendisinden evvel bazı müelliflerin yazmış oldukları Osmanlı *Nesebnâme*'lerini hulâsa ve onlara ilâve» suretile vücade getirdiğini söylüyor. Demek oluyor ki, Lokmân'ın istifade ettiği eski kroniklerde bu demir kafes rivayeti mevcuttur. Maamafih, Lokmân eğer Sa'deddin Hoca'nın buna kızacağını bilseydi, bu rivayeti kitabına nakletmezdi! Onun bu gafleti, bize, demir kafes rivayetinin eskiliği ve kuvveti hakkın bir delil daha kazandırmış oluyor. Timur'un resmi tarihçileri de, galip hükümdarı yüksek bir âlicenaplık hâlesi içinde tasvir etmek için, bundan hiç bahsetmemişlerdir.

II — Hükümdarlara yaranmak lüzumunu duymayan serbest tarihçiler, Anadolu Türkleri arasında daha Ankara harbini takip eden ilk günlerdenberi yayılmış olan demir kafes rivayetini tesbit etmişlerdir. En eski osmanlı kaynaklarında mevcut olan bu rivayetin XV inci asrın ilk yarısında Anadolu'da bulunmuş olan İbn Arabşâh' da, ve yine o asırda osmanlı sarayı ve türk muhitlerle temas eden Phranzes' de bulunması da bunu teyit eder (bu iki müellifin de Murad II sarayında buldukları malûmdur). Gibbon'un işaret ettiği veçhile, 1409 senesinde evvel yazılmış olan - ve o sırada Bizans'daki rivayetlere istinad eden - Mareşal Boucicault' nun *Hâtrât*'ında da, Beyazıd'ın Timur tarafından hapse konduğu yazılmıştır [*Mém. de Boucicault*, I, 37]. Bu fikrimizi büsbütün kuvvetlendirecek diğer bir delil daha zikrederim: XVI nci asrın ikinci yarısında Türkiye'de bulunan ve saray muhitile, büyük ricâl ile sıkı temasları olan Th. Spandouyn Cantacasin, Timur'un Yıldırım'ı esir ettiği zaman demir zincirle bağlatıldığını — bu rivayet Ducas' da da vardır — ve kafes içine koydurduğunu açıkca yazmaktadır [*Petit Traicté de l'origine des Turqz*, publié et annoté par Charles Scheffer, Paris 1896, P. 282 — 283]. Şu hâlde kat'i surette anlaşılıyor ki, demir kafes rivayeti, doğrudan doğruya o vak'aların şahidi olan Anadolu muhitinden çıkmış ve yine o asırda sür'atle Garb âlemine yayılmıştır.

III — Şark kaynakları hakkında Hammer'den çok az malûmata sahib olmasına rağmen, bu demir kafes mes'elesi hakkında en metodik hareket eden

ve en sağlam istidlâllerde bulunan, Roma İmparatorluğu inhitatının büyük müverrihi meşhur Gibbon'dur [*Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain*, trad. par M. F. Guizot, Paris 1819, Tome XII, P. 362-369]. O, elindeki mütenakız rivayetlerin mukayese ve tenkidi neticesinde, Timur'un esir hükümdara iptida iyi muamele ettiğini, fakat onun yersiz kibri ve firar ihtimâli karşısında Timur'un böyle bir tedbir aldığını, ve demir kafesin galiba bir tahkir aleti değil bir muhafaza vasıtası olduğunu, hiçbir *dogmatisme*'e düşmeden, ileri sürüyor. Hâlbuki, Salaberry, d'Herbelot [*Bibl. orient.*, P. 882], ve şark kaynaklarını bütün bunlardan çok iyi bilen Hammer, resmî şark vak'ânüvisliğinin sırf hükümdarlara yaranmak için müdafaa ettiği teze, bunun mahiyetini anlamayarak, aldanmışlardır.

IV — Bu mes'ele hakkında-şimdiye kadar müracaat edilmemiş olanlar da dahil olmak üzere - hemen bütün membaların ve bilhassa şark membalarının tarihi kıymetleri bakımından tetkik ve mukayesesi suretile yaptığımız bu küçük araştırma, bu demir kafes rivayetinin halk muhayyelesinde doğmuş bir masal değil, tarihi bir vâkıa olduğunu, çok kuvvetli bir ihtimâlle meydana çıkarmış oluyor; ve bu suretle Gibbon'un vaktile büyük bir tarihçi *intuition*'ile vardığı neticeyi büyük bir nisbette kuvvetlendiriyor.

Sıkı bir tarihi tenkid sonunda varmış olduğumuz bu neticeye rağmen, N. Martinovitch'in — kıymet derecesini çok yanlış takdir ettiği bir tek kaynağa dayanarak — düşmüş olduğu saffdilce *dogmatisme*'e düşmemek için, bir mes'eleyi daha tebarüz ettirmek istiyoruz :

Acaba Şark İslâm dünyasında, esir edilen büyük şahsiyetleri demir kafese koymak usulü mevcut mudur? İbn Arabşâh, demir kafesten bahsederken, Rum Kayseri olan Yıldırım Beyazıd'ın İran Şahinşahi Timur tarafından bu muameleye mâruz bırakılmasını, vaktile Şâpûr'un mâruz kaldığı aynı muamelenin bir intikamı, bir mukabelesi gibi gösteriyor. Acaba bu âlim tarihçi, demir kafes rivayetini ortaya atmakla, bu eski edebi an'anenin te'siri altında böyle bir hikâye mi uydurmuştur? Gerçi biz, gerek onun gerek aynı rivayeti kaydeden Franzes'in Anadolu muhitinde ve osmanlı sarayında Murad II zamanında mevcut mahalli rivayetleri aksettirdiklerini iddia ettik; ve ilk osmanlı kroniklerinin de yine aynı an'aneleri kaydetmiş olduklarını — yâni Hammer'in iddia ettiği gibi «sadece İbn Arabşâh'ın kitabındaki rivayeti nakletmiş» olmadıklarını — kuvvetle ileri sürdük. Lâkin, Şark İslâm dünyasında bu demir kafes âdetinin fi'len mevcut olduğunu isbat edemezsek, iddiamız bir dereceye kadar olsun zayıf kalmaz mı? Açıkça itiraf etmek lâzımdır ki, bütün Ortazaman İslâm tarihinde bunu teyid edebilecek bir misâl bulamazsak, demir kafesin bir masal değil tarihi bir vâkıa olduğu hakkındaki iddiamız hiçbir zaman kat'i bir mahiyet kazanamayacaktır. Bunun zıddına olarak, esir edilen büyük şahsiyetlerin — hükümdar veya büyük kumandanların, büyük ihtilâlcilerin — demir kafese konulması âdetinin Şark İslâm dünyasında mevcudiyetini isbat edebilirsek, iddiamız kat'i surette isbat edilmiş olacaktır. Şimdi, Beyazıd'ın demir kafesi mes'elesile uğraşanlardan hiçbirinin nedense hiç düşünmedikleri bu ciheti tebarüz ettirmek için, bazı misâller getirelim :

I. § Hicri dördüncü asırda Saman Oğulları'nın Sistan'da valileri olan Emir Tâhir Bû Ali, meşhur sergerde Mâkân tarafından esir edildiği zaman onu ve adamlarını demir kafese koymuşlardı [Melik-üş-Şu'arâ Bahâr tarafından bastırılan *Târîh-i Sistan*, Tahran, 1314, S. 330].

II. § Büyük Selçuk İmparatoru Sencer, (548 Hicri — 1153 Milâdi) de Huttalân, Çağanyân, ve Belh - Kunduz civarındaki kırkbin çadırılık Oğuz kabilelerini te'dib için üzerlerine yürüyerek mağlûb olduğu ve esir düştüğü zaman, Oğuz beyleri ona büyük bir hürmet göstermekle beraber, ellerinden kaçırmamak için bütün ihtiyat tedbirlerini almaktan geri durmamışlardı. 'Îmâd-eddin İsfahânî' den ihtisaren B o n d â r i'nin yazdığı Selçuk Tarihi'nde [T. H. H o u t s m a, *Receuil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides*, Vol. II, P. 284] ve muahhar bir iltikat mahsulü olmakla beraber muhtelif eski kaynaklardan istifade etmiş olan *Habîb-üs-Siyer*'de [Bombay basması, 1857, C. II. Cüz. IV, S. 100] verilen malûmata göre, onu geceleri demir kafeste muhafaza ediyorlar, gündüzleri hükümdarlık tahtına oturtuyorlardı.

III. § Hind hükümdarlarından Sultan Mohammed 'Âdil bin Tuğlukşâh (725 - 752 Hicri), kendi aleyhinde bulunan Şeyhzâde-i Câmî'yi yakalatarak demir kafese koydurmuş, ve yollarda bu kafes, içindeki zavallı ile beraber, bir fil sırtına yükletilerek naklolunmuştu [B a d â o n i, *Muntakhab al-Tawârikh*, Vol. I, P. 240, Calcutta 1868].

IV. § (719 Hicri) de İlhanî hükümdarı Ebû Said Bahadır'ın Yezd havalisi valiliğine tayin ettiği Emir Mohammed Muzaffer, oraların asayişini ihlâlden geri durmayan Nekûderi aşiretile harb ederek reislerinden bazılarını katletmiş ve esir ettiği reislerden Körbe'yi bir kafese koydurarak ordugâha o şekilde naklettirmişti [*Ravzat-üs-Safâ*, Bombay tabii, 1261, C. IV, S. 190].

V. § (909 Hicri) de Safevi kuvvetleri Ustâ kalesini zabtederek Hüseyin Kiyâ'ı esir ettikleri zaman onu bir demir kafese koyarak o suretle nakletmişlerdi. Esir, muhafızlarının gâfletinden istifade ederek intihar maksadile kendisini yaralamış, ve birdenbire ölmemişse de, yolda yaralarının tesirile vefat etmişti [H a s a n -i-Rûmlû, *Ahsanu't-Tawârikh*, Vol. I, (persian text), edited by C. N. S e d d o n, Baroda 1931, P. 80; Vol. II (english translation) 1934, P. 34].

VI. § (910 Hicri) de Safevi ordusu, Yezd şehrini zabtetmiş olan Mohammed Karrâ'ı mağlup ve esir ettiği zaman, hükümdarın emrile onu da demir kafese koymuşlar ve arıların tâzibine uğraması için çıplak vücudüne bal sürmüşlerdi [*Aynı eser*, C. I, S. 84; C. II, S. 35].

VII. § (942 Hicri) de Safevi devletine hiyanet eden Reşt hakimî Muzaffer Sultanyakalanarak Tebriz'e getirildiği zaman, sokaklarda teşhir ve terzil edilmiş ve sonra demir kafese konularak yakılmıştı [*Aynı eser*, C. I, S. 274; C. II, S. 125].

Doğrudan doğruya veya dolayısıyla muasır kaynaklara dayanılarak zikredilen - ve icab ederse daha da çoğaltılabilecek olan - bu tarihi vak'alar, hicri dördüncü asırdan onuncu asra kadar İslâm dünyasının muhtelif sahalarında bu demir kafes âdetinin mevcudiyetini inkâr edilmez bir şekilde göstermektedir. Saint Louis'nin vak'anüvisi olup (1317 Milâdi) de ölen ve eseri Haçlılar tarihinin mühim kaynaklarından sayılan Joinville, hıristiyan tüccarlarından naklen, son Abbasi Halifesi'nin Hülâgû tarafından demir kafese konulduğunu söyler;

tarihi bakımdan bu rivayetin aslı olmamakla beraber, o devir İslâm dünyasında demir kafes usulünün mevcudiyetini teyid etmek itibarile mühimdir[J. de G a u l l e, *Vie de Saint Louis*, Tome IV, Paris 1858, P. 427].

İran ve türk tasavvuf edebiyatlarında eskiden beri «cismanî varlığın, rûh için demir bir kafes olduğu, asıl lâhuti menbâna ulaşmak isteyen rûhu hapsettiği» mazmunu daima tekerrür idüb durur[meselâ: *Nâsır Khusrev Külliyyatı*, Kitabhâne-i Tahran, 1304 - 1307, S. 350: مانه اندر قفس آهنين * مانده از کشف * مانده اندر قفس آهنين]. Bu da, Ortazaman İslâm âleminde demir kafes âdetinin mevcudiyetini gösteren mühim bir delildir; eğer böyle bir âdet mevcut olmasaydı, semantik tekâmül bakımından böyle bir edebî mecazın teşekkülü imkânsız olurdu.

H a m m e r'in, kendi tezini müdafaa maksadile, «kafes» kelimesine «tahtirevan» mânâsı vermek istemesi, ve yine osmanlı padişahlarının divan müzakerelerinde doğrudan doğruya bulunmıyarak hususi ve yüksek bir yerden ve kafes arkasından dinledikleri cihetle bu yere de «kafes» denildiğini söylemesi, bu mes'eleda aslâ bir delil gibi kullanılamaz. Yukarıda zikrettiğimiz tarihi metinlerde, daima, *kafes* ve *demir kafes* kelimesi geçmekte ve bunun mânâsı da gayet açık olarak anlaşılmaktadır. Hele, tahtirevana kafes de denildiği hakkındaki iddia, vaktile bu eseri türkçeye çeviren Atâ Bey'in de tasrih ettiği gibi, temamilen asılsızdır. H a m m e r bu hususta da Sa'deddin'i körü körüne tekrardan başka birşey yapmamıştır. İşte bütün bu izahattan sonra, demir kafes rivayetinin, Anadolu halkının muhayyilesinde doğmuş veya herhangi bir müellif tarafından edebî an'anelerin tesirile uydurulmuş bir efsâne değil, daha evvelki ve daha sonraki zamanlarda dâemsaline sık sık tesadüf edilen bir Tarihi vâkıa olduğu kat'i surette meydana konmuş oluyor.

II

İ N T İ H A R M E S ' E L E S İ

Yıldırım Beyazıt'ın ölümü hakkında, umumiyetle bilindiği veçhile, başlıca iki esaslı rivayet vardır: XVI ncı asır vekayinâmelerinden başlayarak muahhar osmanlı vekayinâmelerinde ve H a m m e r'den G i b b o n s'a kadar Osmanlı tarihine dair tetkikatta bulunan garp müverrihlerinde, onun bir hastalık neticesinde yâni ecelile öldüğü kabul edilir; en mühim arab ve fars kaynaklarile ekser hıristiyan müelliflerinde de, onun ecelile ölmediğini gösteren kayıtlara tesadüf olunmaz. İkinci rivayete gelince, bu, esir hükümdarın esaret zilletine katlanamıyarak, Timur'un kendisini Semerkand'e götürceğini anladıktan sonra intihar ettiği tarzındadır. H a m m e r, manzum bir osmanlı tarihi yazan şair H a d i d i'nin, Yıldırım'ın «Yüzüğünde gizli zehirle intihar ettiği» yolundaki iddiasını zikretmekle beraber, H o c a S a d e d d i'nin de şiddetle tenkid ettiği bu rivayeti itimada lâyıf görmez; ve bunun yalnız H a d i d i tarafından ileri sürülmüş bir iddia olduğunu kaydeder [*Histoire de l'Empire ottoman*, Tome II, P. 460; türkçe tercümesi, C. II, S. 324]. Hiç itibara alınmağa lâyıf olmıyan üçüncü bir rivayet «esir hükümdarın Timur tarafından öldürüldüğü» tarzındadır ki, XV ve XVI ncı asırlardaki bazı nadir müelliflerde bulunan bu rivayeti bahse mevzu etmek bile fazladır. Biz bu küçük notumuzda, şimdiye kadar esaslı bir surette tetkik edilmıyen bu *intihar* mes'elesini,

demir kafes rivayetinin tetkikinde takib ettiğimiz usûl ile tetkik edeceğiz. Yani, bu husustaki tarihi kayıtları ve bunu reddedici iddiaları - menbaların kıymet dereceleri bakımından - tenkid ve mukayese ettikten sonra, Ortazaman İslâm dünyasında bu gibi intiharlara tesadüf edilip edilmediğini ve yüzük taşında zehir taşımak âdetinin mevcut olup olmadığını araştıracağız.

Şimdiye kadar bu mes'ele hakkında Necip Âsım'ın küçük bir mekalesinden [*Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. II, Sayı 1, 1922, S. 78-79] başka hiçbir şey yazılmamıştır [bu mekalenin F. Kraeplitz tarafından yapılan bir tercümesi yine aynı yılda *MOG*, Band I, 3, S. 239 da çıkmıştır]. Hadîdi ve Âşıkpaşazâde ile üç yazma *Tevârih-i Âl-i Osman* nüshasında intihar hakkında mevcut kayıtları zikreden Necip Âsım, muahhar osmanlı tarihlerinin intihar hâdisesini kabûl etmemelerine mukabil, eski kroniklerin bu rivayeti terviç ettiklerini söylüyor. Onun zikrettiği rivayetlerden en mühimmi yâni en tâfsilâtlısı, hususî kütüphanemdeki bir *Tevârih-i Âl-i Osman*'dadır: Buna göre, Yıldırım, yanında sakladığı bir yüzük kaşına zehir koymuş, ve esaret acısına dayanamıyarak nihayet o zehiri yalamak suretile intihar etmiştir. Biz bu husustaki tetkikatımızın neticelerini şu suretle hulâsa edebiliriz:

I — Timur devri vak'anüvisleri ve onlara istinad eden daha muahhar İran müellifleri, Yıldırım'ın ecelile öldüğünü yazıp intihardan hiç bahsetmezler. Yukarıda anlattığımız gibi, Asyalı Cihangir'in mağlûb Padişaha karşı çok âlicenabane hareket ettiği her suretle tebarüz ettirmek isteyen bu resmî müelliflerin intihardan bahsetmemeleri gayet tabiidir; çünkü Yıldırım'ın intiharı, Timur'un kendisine karşı yaptığı muamelenin — Timur vak'anüvislerinin göstermek istedikleri gibi — âlicenabane olmadığını meydana koyabilirdi. Timur'un Mısır'a elçi olarak gönderdiği Mes'ûd, Yıldırım'ın ecclî ile öldüğünü söyleyerek buna terceman olmuştur [İbn Kadî Sehbeyn'in *Zehabi* ve İbn Kethir'e yazdığı *Zeyl'de*]. Ekser Mısır ve Suriye müelliflerinin bu intihardan bahsetmemeleri ve Yıldırım'ı ecelile ölmüş [Makrizî, *Al-Sülûk*; Abû-l-Mahâsin, *Al-Nücüm al-Zâhira*, W. Popper tab'i, Vol. VI. Part I. No. 1, P. 84; aynı müellifin *Manhal al-Sâfi*'sinde], nadiren «Timur tarafından öldürülmüş» [İbn Hacer, *Anbâ'ül-Gumr'de*, ve yine rivayet şeklinde 'Aynî, *'İkd-al-Cumân'da* zehirletilmiş] tarzında göstermeleri de, Timur'a karşı ne kadar aleyhdar iseler, hristiyan âlemi üzerine büyük zaferler kazanmış bu İslâm hükümdarına karşı da o kadar çok tarafdar olmalarından dolayıdır. Bu çok mutaassıp âlimler, Yıldırım gibi bir İslâm mücahidini intihar etmiş göstermekle onu şiddetle tezlil etmiş olacaklarını sanıyorlardı; ve işte bu psikolojik zaruret, Yıldırım'ın hastalıktan ölmediğine inanmış olanları bile, bu ölümü Timur'un suikasdine atfetmeye sevketmiştir; onlar, bu suretle, hem İslâm efkârı umumiyesine karşı mağlûp hükümdarın *dindar müslüman* cephesini müdafaa etmiş, hem de, muhtelif âmiller sebebiyle nefret ettikleri Timur'u götülemiş oluyorlardı.

II — En eski osmanlı kronikleri, ve bilhassa bunlar arasında halk an'anelerini daha sadakatle—ve hanedan menfaatlarını korumak endişesinden azâde olarak - tesbit etmiş olanlar, Beyazid'in intihar ettiğini açıkca kaydederler; F. Giese'nin neşrettiği *Tevârih-i Âl-i Osman* [S. 46], bu isim altındaki diğer birtakım anonim vekayinâmeler, *Uruc Bey Tarihi* [S. 37], *Hadîdi vekayinâmesi*, *Âşıkpaşazâde Tarihi* [İstanbul basması, S. 80; Giese basması, S 72], *Lütfü Paşa Tarihi* [S. 59] gibi. Yalnız, bunların bir kısmı onun intiharını kısaca iki kelime ile kaydettikleri hâlde,

Uruc, Hadidi, ve bizdeki *Anonim* ile Berlin'deki diğer bir *Anonim* [J. H. Mordtmann, *Rûhî Edrenevî, MOG*, Band II, 1-2, S. 134, 1925] yüzük kaşındaki zehirle intiharını tesbit ederler. Anlaşıyor ki XV - XVI ncı asırlarda Türkiye'de esir hükümdarın intihar ettiği an'anesi, *demir kafes* hikâyesi gibi, bilhassa halk arasında ve orduda yayılmıştı. Muhtelif sebeplerden dolayı - meselâ Mısır ve Suriye halkı ile mukayese edilemeyecek kadar - geniş düşünceli ve taassubdan âzade olan Türklerle imparatorluğun hıristiyan ahalisi arasında, bu *intihar hâdisesi*, aslâ çirkin ve fena bir şey gibi telâkki edilmiyordu. 'Aynî'deki rivayet bunu teyid ettiği gibi, demir krfes rivayetini zikreden İbn İyâs da yüzükdeki zehirle intiharı tekrar eder. O asırda Türklerle sıkı münasebetlerde bulunan ve bu husustaki türk an'anelerini bilen hıristiyan müelliflerin eserlerinde de Yıldırım'ın intihar ettiği rivayetine tesadüf olunur (hattâ, bu intiharın, başını kafesin demirlerine çarpa çarpa vuku bulduğu da rivayet edilir: Gibbons'un türkçe tercümesi, S. 231). Şekli ne olursa olsun, gerek bu rivayetler gerek bazı arab menbalarının onu Timur tarafından öldürtülmüş (zehirletilmiş) göstermeleri, intihar vakiasını teyid edecek delillerdir. Anadolu membalarının rivayetleri ise, intiharın zehirle vukua geldiğini anlatmaktadır.

III — İntiharın, ortodoks İslâm muhitlerinde, ne kadar menfur bir cinayet, bir küfür telâkki edildiği malûmdur. Gördükleri tahsil itibarile bu telâkkiye saplanmaları tabii olan kronikçilerden bir kısmı, mağlub Osmanlı Hükümdarı'nın irtikâp ettiği bu büyük günahı meskût geçmekle iktifa etmişlerdir. Fakat yarı resmi mahiyette vekayinâmeler yazmakla mükellef olan bir kısım tarihçiler, meselâ Sa'deddin, «İslâm dininin kahramanı» olarak göstermek istedikleri Osmanlı Hanedanından birini, bilhassa Kosova ve Niğbolu kahramanını İslâm dinine mugayir bir harekette bulunmuş olarak tasvir edemezlerdi. Yavuz'un Mısır - Suriye fütuhâtından sonra, Osmanlı sarayında büsbütün kuvvetlenen dini taassub ve ulemâ zümresinin tahakkümü, bu sülâle erkânından herhangi biri hakkında - sülâlenin dini prestijini ihlâl edebilecek - isnadların reddini de, hühdalara ve saraya yaranmak için, bir mecburiyet haline koymuştu. İşte Sa'deddin'in intihar rivayetini o kadar asabiyetle redde kalkışması bundan dolaydır. Âli gibi, zamanının bozukluklarını, saray israflarını şiddetle tenkidden çekinmeyecek kadar müstakil ve tenkidci bir müverrih bile, zamanının umumi telâkkilerinden kurtulamıyarak, bu intihar rivayetini çürütmeğe çalışmaktan geri durmamıştır. Lutfi Paşa gibi, ilk devirler hakkında eski kaynakları hemen aynen kopye ile iktifa edenleri bir tarafa bırakacak olursak, XVI ncı asrın âlim ve edip tarihçileri, hükümdar sülâlesinin şerefine mugayir gördükleri bu rivayeti tamamen meskût geçmişler, ve XVII ncı asırdan itibaren yazılan iltikati mahiyette tarih eserleri ise, adetâ resmi mahiyet almış olan bu noktânazara sadık kalmışlardır. Maamafih Âlî'nin [*Künh-ül-Ahbâr*, C. V, S. 102] ve bilhassa Sa'deddin'in çok telâşlı müdafaaları [*Tâc-ül-Tevârih*, C. 1, S. 217], intihar rivayetinin XVİnci asır Türkiye'sinde ne kadar kuvvetle yayılmış olduğunu gösteren çok mühim psikolojik vesikalar-
dır. Hammer gibi muahhar avrupa tarihçileri, demir kafes mes'elesinde oldu-
ğu gibi — hattâ ondan fazla — bu mes'eledede de resmi osmanlı vak'anüvisliğinin an'anesinden ayrılamamışlardır.

Esir Hükümdarın intiharını gösteren bütün bu kuvvetli delillerden sonra, Ortazaman İslâm dünyasında — dinin şiddetle menetmesine rağmen — intiharın mevcut olduğunu, ve bilhassa, yüzükte zehir saklıyarak lüzumunda onu kullanmak âdetinin yayılmış bulunduğunu birkaç vesika ile tebarüz ettirelim :

I. § Selçuk imparatoru Melikşah, tahta cülûsunu müteakip amcası Kavurd ile harb ederek onu esir ettiği zaman, bu galibiyetten mağrur olan askerler, aylıklarının artırılmasını talep ettiler ve arzuları yapılmadığı takdirde Kavurd'u tahta çıkaracaklarını anlattılar. Bundan telâş eden vezir Nizâmülmük, bu arzularını hemen o gece Melikşah'a arzedeceğini ve is'afına çalışacağını söyledi; Kavurd'u o gece şerbet vererek öldürttü; ve ertesi gün, zavallı Prensın hapis sıkıntısından kurtulmak için yüzüğündeki zehirle intihar ettiğini ilân etti [*Râvendî, The Râhat-us -Sudûr, G M S, New Series, Vol. II, P. 127*]. *Târih-i Güzide*, [*G M S silsilesi, Vol. XIV, S. 443*], *al-Urâza* [*Karl Süsseim, das Geschenk aus der Saldschukengeschichte, Leiden 1905, S. 60*] ve daha bu gibi birtakım muahhar eserlerde de bu rivayetin tekrar edildiğini görürüz. Hâlbuki *İbn-ül-Ethir* tarihinde, *Bondârî*'de *Sa d r e d d i n*'in *Zübdetü'ttevârih*'inde, onun zehirlenerek değil boğularak öldürüldüğü yazılıdır. Bu rivayetlerden hangisinin daha doğru olduğunu burada tetkik edecek değiliz. Yalnız, Râvendî'nin (599 Hicri) de yazdığı eserindeki bu kayıt, o zamanlar «yüzük taşındaki zehirle intihar» âdetinin mevcut olduğunu gösteriyor. Eğer böyle olmasa, bu şekilde bir rivayetin selçuk an'anelerini çok iyi bilen bu müellifin eserinde yer bulması imkânsız olurdu.

II. § Maamafih bundan daha evvel de yine bir intihar hâdisesi zikredebiliriz: Gaznevi imparatoru Mahmud, Gür Emiri Melik Mohammed Sûri'yi esir ettiği zaman, bu zillele katlanamıyan Emir yüzük taşının altında sakladığı zehirle intihar etmişti [*Cüzcânî, Tabakât-ı Nâsiri, Calcutta, 1864, P. 40*]. Eserini XIII üncü asırda yazan bu İslâm müellifi, bu intihar rivayetini kaydederken, 'Âli ve Hoca Sa'deddin gibi dini bir taassuba kapılmıyarak, tıpkı Yıldırım'ın intiharı rivayetini kaydeden Osmanlı kronikçileri gibi, bunu, esir hükümdarın hamiyetine isnad ediyor.

III. § Yine birkaç sahife evvel (909 Hicri) de Safeviler'in eline düşen ve demir kafese konulan Hüseyin Kiyâ'nın intihar maksadile kendisini vahim surette yaraladığını ve öldüğünü zikretmiştik. Demek oluyor ki intihar hâdiseleri — dinin şiddetle menetmesine ve binaenaleyh nadir olmasına rağmen — müslüman Şark âlemi için meçhul birşey değildir.

Biraz sonra Yıldırım'ı intihara sevkeden psikolojik âmilleri kısaca izaha çalışacağız. Fakat ondan evvel, yüzük taşında zehir gizlemek ve icabında onunla intihar etmek âdetinin daha asırlarca evvel mevcudiyeti hakkında şu zikrettiğimiz tarihi delilleri daha birkaç vesika ile teyid edelim; ve bunun, daha İslâmiyetten evvelki zamanlara kadar çıkan eski bir şark an'anesi olduğunu gösterelim:

Halife Süleyman bin Abdülmelik, meşhur *Barmak* hanedanından Ca'fer'in medhini ve müslüman olduğunu işiterek kendine vezir yapmak üzere Şam'a getirtmişti. Onu huzuruna ilk kabûl ettiği zaman, Ca'fer'in yanında zehir bulunduğunu hissetti ve fena hâlde canı sıkıldı. Ertesi gün adamlarından birini işi tahkik için Ca'fer'in yanına yolladı. Ca'fer, hiç telâşa ve inkâra sapsıyarak mes'eleyi itiraf etti: yanında babasından ve dedelerinden kalma zehir saklı bir yüzük bulunduğunu, tahammül edilemeyecek bir vaziyet karşısında kaldığı zaman sıkıntı ve

zilletten kurtulmak yâni intihar etmek için onu yanından ayırmadığını söyledi. Bunu haber alan Halife çok memnun oldu, onu tekrar huzuruna çağırarak büyük iltifatlarda bulundu ve vezârete tayin etti [*Siyâsetnâme*, Tahran tab'ı, S. 130]. Sair tarihi kaynaklarda bu hikâyenin farklı şekillerine tesadüf edilirse de [Mirza Abdül'âzîm Han Gürgâni, *Târîh-i Berâmîke*, Tahran, 1313], maksudumuz burada onların tenkidine girişmek veya *historicité*'leri hakkında tetkikatta bulunmak değildir. Yalnız, bu rivayet bize kat'i surette gösteriyor ki, yüzükte zehir taşımak ve icabında onunla intihar etmek, Şark'ta, daha İslâmiyetten evvel mevcut bir âdettir. Nakledeceğimiz ikinci bir tarihi vakıa, bu iki noktayı da teyid edecektir: (141 Hicri) yılında Taberistân'ın Abbasilere tâbi olan yerli hükümdarı, oradaki bütün müslümanları kestirdi ve Halife'ye isyan etti. İslâm ordularını bir yıldan fazla uğraştırdıktan sonra, kendisi için artık hiç bir ümid kalmadığını görünce, yüzüğündeki zehirle intihar etti [M. Minovi, *Mâziyâr*, Tahran 1933, S. 5]. Mevzuun dışına çıkmamak için fazla izahata girişmemekle beraber şunu söyleyebiliriz ki, zikrettiğimiz vâkıalar, daha İslâmiyetten evvel Şark'ta mevcut olan bu *zehirli yüzük* ve *intihar* âdetlerinin, İslâmiyetin menetmesine rağmen, müslümanlar arasında da asırlarca devam ettiğini inkâr kabul etmez bir surette meydana çıkarmaktadır.

Eşir Osmanlı Hükümdarı'nın intiharı hakkında daha kat'i bir neticeye varmak için, buna âmil olan psikolojik sebepleri de aramak lâzımdır: Bazı müelliflere göre, Timur - İslâmiyetten evvelki ve sonraki Türk devletleri'nde, sonra, Cengiz Çocukları'nda ve onların an'anelerini takib eden sülâlelerde mütad olduğu vehile - verdiği ziyafetlerde, Beyazıd'ın zevcesi Prenses Despina'yı çıplak olarak şarap sunmağa icbar etmiş ve Beyazıd bu hakarete dayanamıyarak intihar etmiştir. Timur vak'anüvislerinde bulunmayan bu rivayetin tetkikine girişmek, ve müverrih Âli'nin bu husustaki bazı mülâhazalarını tenkidten geçirmek uzun sürer. İbn Arabşâh tarafından zikredildiği hâlde Hammer'in kabul ettiği bu rivayeti Gibbon ve sonra Gibbons - bilhassa XV - XVI ncı asır hristiyan müelliflerine dayanarak - inanılmağa lâyık görürler. Eski Osmanlı kroniklerine gelince, bunlar, Timur tarafından Semerkand'e götürüleceğini anlayınca Beyazıd'ın büsbütün ümitsizliğe düşerek intihar ettiğini söylerler. Psikolojik bakımdan, bu intiharı yalnız bir tek sebebe isnad etmek yanlıştır. Bütün hayatında zaferden zafere koşmuş olan azametli Padişah, esaret zilletine alışmamakla beraber, bazı tarihi kayıtlara nazaran, Timur'un kendisini tekrar tahtına iade edeceğini ummuştu. Lâkin bu ümidi tahakkuk etmiyerek Semerkand'e götürüleceğini anlayınca, zorla tutabildiği ruhi müvazenesi bozuldu ve intihar etti. Gerçi, yine bazı tarihi kayıtlara göre, Timur, Semerkand'den sonra kendisini tekrar Anadolu'ya göndereceğini de vâdetmişti; fakat Timur'un sözlerine inanılmıyacağını artık iyice öğrenmiş olan Beyazıd, bu «Semerkand'e gidiş» in ifade ettiği mânâyı anlamıştı: Anadolu'nun siyasi vahdetini parçalamış ve küçük Osmanlı devletini şehzadelerin taht kavgalarıyla anarşiye düşürmüş olan Cihangir, Beyazıd gibi bir şahsiyeti tekrar Osmanlı tahtına iade etmek gibi bir gaflette bulunamazdı. Fakat, Semerkand'e gidişin başka bir mânâsı vardı: Timur, payitahtına girerken, muhteşem zafer alayını tetvic edecek en parlak galibiyet yadigarını, Rûm ikliminin muazzam Kayserini teşhirden geri durmıyacaktı! Kuvvetle tahmin olunabilir ki, daha mağlûbiyetinin ilk günündenberi türlü türlü hâdiselerle zaten cümleiasabiyesi bozulmuş olan Yıldırım için, bu tasavvur, bardağı taşıran son damla vazifesini görmüş, onu intihara sevk etmiştir.

Osmanlı Padişahı, Timur'un zafer alayında teşhir edilmekten niçin bu kadar korkuyordu ve bunda haklı mıydı? O zamanki ruhi vaziyetine göre, hiç şüphe yok ki haklıydı. Ortazaman Şark tarihile uğraşanlar, bu gibi merasimde meselâ esir bir hükümdarın yahut bir kumandan veya ihtilâlcinin nasıl teşhir edildiğini bilirler. Bu teşhirden sonra esirin —bilhassa siyasi ve dini ihtilâller yapanların— türlü işkencelere maruz bırakıldığı, yahut, herhangi bir sebep icad edilerek — meselâ bir kısas dâvâsı gibi — veya buna lüzum görülmiyerek herhangi surette öldürüldüğü de çok olurdu. Burada bunların tavsifine girişmek çok uzun sürer. Müverrih M e s ' û d i 'nin (223 Hicri) de Hurremdini ihtilâlinin reisi B â b e k'in esir edilip Bağdad'a getirilişi hakkında verdiği tafsilât ile, (942 Hicri) de Muzaffer Sultan'ın Tebriz'e getirilişi husunda *Ahsen-üt-Tevârih*'de mevcut malûmat, bunu az çok anlatır: Bâbek'i kırmızı ve yeşil kumaşlarla, renk renk ipeklilerle süslenmiş büyük bir file, kardeşini de yine o suretle süslenmiş bir deveye bindirmişler, kendilerine kıymetli taşlarla süslü sırmalı kırmızı libaslar ve büyük, kıymetli külâhlar giydirmişler, iki sıra dizilmiş suvari ve piyade safları arasından geçirmişlerdi. [Maçoudi, *les Prairies d'or*, texte et traduction par Barbier de Meynard, Tome VII, P. 127-129]. Bu alayların geçeceği sokaklardaki bütün dükkânlar donatılır, ahali seyre çıkar, şehrin bütün ayak takımı esire ait alaylı türküler okuyarak, çalgılar çalarak, el ve ayak vurarak, türlü maskaralıklar yaparak esirin arkasından gelirlerdi. Bâzan, teşhir ve terzil edilmek istenen zavallıyı ters eşeğe bindirirler, sakalını keserler, sırtına çeşit çeşit şeyler giydirirler, başına çingiraklı külâhlar, loynuzlar takarlar, suratına tükürürler, taşa tutarlardı.

Acaba, Büyük Cihangir, esirine karşı böyle bir muamelede bulunacak mıydı? Onun Beyazıd'a karşı böyle bir muamelede bulunacağını tahmin etmeğe hiç sebep yoktur. Gerçi esirine karşı kendi resmi vak'anüvislerinin yazdıkları derecede âlicenablık gösterdiğine, onu tekrar tahtatına iade edeceğine inanmak büyük bir safdillik olur; fakat onu Semerkand'de büyük hakaretlere mâruz bırakacağına, teşhir ve terzilden sonra herhangi bir sebeble öldürmek niyetinde olduğuna hükmetmek için de hiçbir sebep yoktur. Maamafih, sinirleri bozulmuş ve tahtına iade edilmekten ümidini kesmiş olan Yıldırım, Semerkand'e götürülmek istenmesini en fena şekillerde te'vil edebilirdi; ve intihar hâdisesi gösteriyor ki böyle olmuştur da. Bütün bu izahlardan sonra, Yıldırım Beyazıd'ın intihar etmeyip ecelile öldüğüne inanmak, bir tarihçi için, çok müşkildir sanırız.

O. PROF. DR. M. FUAD KÖPRÜLÜ

